

Fecr Yayınları: 715

ARAPÇANIN DİLBİLİMSEL TİPOLOJİSİ

Dr. Soner AKDAĞ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ağustos 2023

ISBN: 978-625-6436-67-1

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

ARAPÇANIN DİLBİLİMSEL TİPOLOJİSİ

Dr. Soner AKDAĞ

Ankara 2023

Dr. Soner AKDAĞ

1984 Erzurum doğumlu olan yazar, Atatürk Üniversitesinde Türkoloji okuduktan sonra bir süre Amerika'da yaşadı ve "Northern Virginia Community College"de İngilizce eğitimi aldı. Yüksek lisansını tefsir alanında hazırlayan yazar, ilk kitap çalışması olan "Asım Kırâati'nin Ebu Bekir Şu'be Rivayeti" adlı araştırmasını 21 yaşındayken tamamladı. Bu arada medrese usulüyle Arapça ve İslami İlimler okudu ve neticesinde icazetini aldı. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan çeşitli ilmî makalelerine ek olarak Fecr tarafından neşredilen iki kitabı daha bulunan ve Arapça ile İngilizcenin yanında Farsça ve Korece de öğrenmekte olan Akdağ, doktora çalışmasını Arap Dili Tipolojisi üzerine yapmıştır. Dilbilimci olan yazarın ilgi alanları arasında edebiyat, çeviribilim, sentaks, morfoloji, fonetik, fonoloji, etnomüzikoloji, müzikoloji, kıraat, tecvîd ve tefsîr de bulunmaktadır.

İthaf

Sevgili anne ve babama

“Rabbim, onlar beni küçükken nasıl şefkatle terbiye ettiyseler sen de onlara öyle merhamet et!”

(İsrâ, 17/24) duasıyla...

ÖN SÖZ

Dünyada bugün konuşulmakta olan 7100'den fazla dil vardır. Bunlardan çok daha fazlası daha önce konuşulmuş, yavaş yavaş gerilemiş, sonra ölmüş ve nihayet unutulup gitmiştir. Bütün bu bilinen ve bilinmeyen, yaşayan ve ölen, tasvir edilen ve edilmeyen dillerin en ortak özellikleri, sadece insanlar tarafından konuşulmalarıdır. Bu diller de tıpkı onları konuşan insanlar gibi aslında aynı, teferruatta ise farklıdır. Yüzyıllar boyunca insanoglu bu dillerin *aynı ve farklı* olan özelliklerine kafa yorup durmuştur.

Sonra, günümüzde İngilizlerin “typology”, Fransızların “typologie”, İspanyolların “tipología”, Rusların “типология” (tıpɐ'loɟijə), Çinlilerin “类型学” (lèixíng xué), Korelilerin “유형학” (yuhyeonghag), Japonların “タイプ学” (taipı-gakı), Arapların “أنماطية”, Türklerin de “tipoloji” veya “tipbilimsel sınıflandırma” şeklinde ifade ettiği bir alan temayüz etmiş; dünya dillerini masaya yatırıp tespit ve tasvir edilen dillerin verilerini karşılaştırarak bu dillerin farklılıklarını ortaya koymaya başlamıştır. Bu arada mezkûr disiplin yeni dillerin keşfinin ve betimlenmesinin önünü açmış ve diller arası aynılıkların da tespit edilebileceği bir veri havuzu oluşturarak *dil evrencelerine* ulaşılmalarını mümkün kılmıştır.

Bu çalışmada da tüm bu dünya dilleri arasından -bazen diyalektlere de yer verilse de- Standart Arapça araştırma konusu olarak seçilmiş ve onun *tipoloji* ile *dil evrenceleri* çerçevesinde nerede durduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç; Arapçanın tanıtımına ayrılmış genel bir *giriş* bölümü ve temel kriterleri oluşturan kavramların irdelendiği başka bir bölümden sonra, her biri ayrı birer alt disiplin olan *fonoloji*, *morfoloji*, *leksikoloji* ve *sentaks* bağlamında ele alınarak gerçekleştirilmiştir.

Bu anlamda çalışmada, sözü edilen disiplinlerle ilgili bölümlerde Arapçaya ait *tiplerin* yanı sıra başka birçok dünya dilinden de örnekler verilmiş ve mukayese imkânı sağlayan bu verilerle konuların daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Birçok gramer konusu, genel hatları ve tipik özellikleri belirtilerek işlenip tafsilat dilbilgisi kitaplarına havale edilmiştir.

Çalışmanın yazarı; ailesiyle dostlarına, ayrıca araştırma sürecinde kendisine çeşitli açılardan destek olan tüm bilim insanlarına -bilhassa *Prof. Dr. M. Sadi Çögenli* ile *Doç. Dr. Ahmet Şen'e*- minnettardır.

Dr. Soner AKDAĞ
Erzurum, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ -----	7
KISALTMALAR LİSTESİ-----	13
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ -----	15
TABLolar LİSTESİ -----	17
ŞEKİLLER LİSTESİ-----	19
GİRİŞ-----	21

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAPÇA VE DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ

1.1. Arapça-----	27
1.2. Köken -----	28
1.3. Coğrafya ve Arapçanın Yayılma Alanı -----	38
1.4. Nüfus -----	39
1.5. Arapçanın Dialektleri -----	41
1.6. Klasik ve Modern Standart Arapça-----	45

İKİNCİ BÖLÜM

DİL EVRENSELLİKLERİ VE TİPOLOJİ

2.1. Dil Evrensellikleri/Evrenceleri (Language Universals)-----	49
2.1.1. Şekilsel-Temel Evrensellikler (Formal & Substantive Universals)-----	54
2.1.2. Sezdirimli-Sezdirimsiz Evrensellikler (Implicational & Non- implicational Universals) -----	55
2.1.3. Evrensellik Çalışmaları-----	57
2.1.4. Greenberg Evrenselleri ve Arapça -----	57
2.2. Dilbilimsel Tipoloji (Linguistic Typology) -----	63
2.2.1. Tipoloji ve Evrensellikler -----	65
2.2.2. Tipolojik Parametreler-----	66
2.2.3. Tipoloji Çalışmaları-----	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FONOLOJİK TİPOLOJİ VE ARAPÇA

3.1. Fonoloji / Phonology -----	69
3.2. Sesçik / Phone-----	71
3.3. Sesbirim / Phoneme -----	72

3.3.1. Parça Sesbirim / Segmental Phoneme	75
3.3.2. Parçaüstü Sesbirim / Suprasegmental Phoneme	75
3.4. Altses (Sesbirimcik) / Allophone	76
3.4.1. /l/ ve [lʰ]	77
3.4.2. /rˤ/ ve [r]	78
3.4.3. /a/, /ε/ ve [e]	79
3.5. Bölüt (Parça) Tipolojisi / Segmental Typology	79
3.5.1. Ünsüzler / Consonants	84
3.5.2. Ünlüler / Vowels	88
3.5.2.1. Ünlülerde Nicelik Karşıtlığı	91
3.5.2.1.1. [a] ve [a:]	92
3.5.2.1.2. [ε] ve [ε:]	93
3.5.2.1.3. [ı] ve [ı:]	93
3.5.2.1.4. [u] ve [u:]	93
3.5.2.2. Ünlülerde Nitelik Karşıtlığı	94
3.6. Seslem Tipolojisi / Syllable Typology	94
3.6.1. Seslem Yapısı / Syllable Structure	95
3.6.2. Ağır ve Ekstra Ağır Seslem Tipleri / Superheavy & Superheavy Syllable Types	99
3.6.3. Seslem Tamir İşlemleri / Syllable Repair Processes	100
3.6.3.1. İçtütreme / Epenthesis	101
3.6.3.2. Konsonant Protezi / Consonant Prosthesis	102
3.7. Bürün Tipolojisi / Prosodic Typology	102
3.7.1. Vurgu / Stress	103
3.7.2. Ezgi / Intonation	105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MORFOLOJİK TİPOLOJİ VE ARAPÇA

4.1. Morfoloji / Morphology	107
4.2. Biçimcik (Biçim) / Morph	109
4.3. Biçimbirim / Morpheme	110
4.4. Altbiçimcik (Biçimbirimcik) / Allomorph	112
4.5. Biçimce / Clitic	114
4.6. Sözcük / Word	115
4.7. Sözlükbirim / Lexeme	117
4.8. Kök, Gövde ve Ek / Root, Stem & Affix	118
4.9. Çekim ve Türetim / Inflection and Derivation	121
4.10. Morfolojik Tipoloji ve Dillerin Sınıflandırılması	126
4.10.1. Çözümlemeli Diller / Analytic Languages	128

4.10.2. Bireşimsel Diller / Synthetic Languages-----	130
4.10.2.1. Bağlantılı (Eklemeli) Diller / Agglutinative Languages-----	130
4.10.2.2. Bükümlü Diller / Fusional Languages-----	131
4.10.2.3. Gövdeleyici Diller / Polysynthetic Languages ----	132

BEŞİNCİ BÖLÜM

LEKSİKAL TİPOLOJİ VE ARAPÇA

5.1. Sözlükçe ve Sınıfları / The Lexicon and Its Classes -----	135
5.1.1. Sözcük Oluşumu / Word-formation-----	136
5.1.1.1. Türetme / Derivation -----	137
5.1.1.2. Bileştirme / Compounding-----	142
5.2. Sözcük Türleri / Parts-of-speech-----	146
5.2.1. Sözlüksel Sınıflar / Lexical Classes-----	147
5.2.1.1. Ad (İsim) / Noun-----	148
5.2.1.2. Eylem (Fiil) / Verb -----	150
5.2.1.3. Önad (Sıfat) / Adjective-----	153
5.2.1.4. Belirteç (Zarf) / Adverb-----	156
5.2.2. İşlevsel Sınıflar / Functional Classes -----	157
5.2.2.1. Adıl (Zamir) / Pronoun-----	157
5.2.2.2. İlgeç (Edat) / Preposition -----	161
5.2.2.3. Sayı Adı / Numeral -----	164
5.2.2.4. Tanımlık / Article-----	166
5.2.2.5. Bağlaç / Conjunction -----	167
5.2.2.6. Ünlem / Interjection -----	169

ALTINCI BÖLÜM

SENTAKTİK TİPOLOJİ VE ARAPÇA

6.1. Özne / Subject-----	172
6.2. Uyum / Agreement -----	177
6.3. Sözcük Dizilişi / Word Order -----	179
6.4. Cinsiyet, Sayı ve Kişi / Gender, Number and Person -----	183
6.5. Durum / Case-----	190
6.6. İlgi Tümcecigi / Relative Clause-----	194
6.7. Çatı / Voice-----	198
6.8. Zaman, Kip ve Görünüş / Tense, Mood & Aspect -----	202

SONUÇ -----	209
--------------------	-----

KAYNAKÇA -----	222
-----------------------	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Ana Bilim Dalı
AGE.	: Adı Geçen Eser
ANS.	: Ansiklopedi(si)
AR.	: Arapça(da)
B.	: Bin / ibnu (oğlu)
BEL	: Belirtme durumu
BİL	: Bildirme kipi
BİTM	: Bitmişlik görünüşü
BİTMS	: Bitmemişlik görünüşü
BK.	: Bakınız
BLÇ	: Belirteç
BSZ	: Belirsiz
BUL	: Bulunma durumu
C	: Ünsüz (consonant)
ÇEV.	: Çeviren(ler)
ÇĞL	: Çoğullayıcı/çoğullaştırıcı
D	: Dişil
DĞR.	: Diğer(ler)i
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ED	: Edilgen
ED.	: Editör, editörü
ENS.	: Enstitü, enstitüsü
EÖ	: Eylem öbeği
ER	: Eril
ET	: Etken
FAK.	: Fakülte(si)
GEÇ	: Geçmiş zaman (işaretleyicisi)
GEL	: Gelecek zaman (işaretleyicisi)
GG	: Görülen geçmiş
H	: Hicrî
İNG.	: İngilizce(de)
İÖ	: İsim öbeği

M	: Miladî
NO.	: Numara(sı)
NŞR	: Neşreden
NZ	: Nesne zamiri
OLMSZ	: Olumsuzlayıcı/olumsuzlaştırıcı
ÖL.	: Ölüm tarihi
S.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SN	: Sınıflandırıcı
ŞMZ	: Şimdiki zaman
TAM	: Tamlayan/tamlanan (durumu)
TAN	: Tanımlık
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TKL	: Tekil
TSZ.	: Tarihsiz
TŞ	: Tekil şahıs
ÜNV./UNV.	: Üniversite(si) / University
V	: Ünlü (vowel)
VB.	: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri,
ve benzerleri	
VD.	: Ve devamı
YAL	: Yalınlık durumu
YÖN	: Yönelme durumu
YSZ	: Yersiz
YSZ.	: Yersiz
YÜKL	: Yükleme
YY.	: Yüzyıl
ZE	: Zamirsel ek

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Harfin Sembolü	Harfin Adı	Türkçe Karşılığı	Çeviri yazı Karşılığı	IPA Karşılığı
ء	hemze	-	‘	ʔ
ا	elif	-	Āā	a:
ب	bā’	Bb	Bb	b
ت	tā’	Tt	Tt	t
ث	ṣā’	-	Ṣṣ	θ
ج	cīm	Cc	Cc	ǰ
ح	ḥā’	-	Ḥḥ	ħ
خ	ḫā’	-	Ḫḫ	χ
د	dāl	Dd	Dd	d
ذ	zāl	-	Zz	ð
ر	rā’	Rr	Rr	r, r ^ʕ
ز	zāy	Zz	Zz	z
س	sīn	Ss	Ss	s
ش	ṣīn	Şş	Şş	ʃ
ص	ṣād	Ss	Şş	s ^ʕ
ض	ḍād	-	ḌḌ	d ^ʕ
ط	ṭā’	Tt	Ṭṭ	t ^ʕ
ظ	ẓā’	-	Zz	ð ^ʕ
ع	‘ayn	-	‘	ʕ
غ	ğayn	-	Ġġ	ɣ
ف	fā’	Ff	Ff	f
ق	qāf	-	Qq	q
ك	kāf	Kk	Kk	k
ل	lām	Ll	Ll	l, l ^f
م	mīm	Mm	Mm	m
ن	nūn	Nn	Nn	n
و	vāv	Vv	Vv / Ūū	w, u:
ه	hā’	Hh	Hh	h
ي	yā’	Yy	Yy / Īī	j, i:

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Arapça Konuşurların Nüfusu -----	40
Tablo 3.1: Ayırt Edici Özellikler -----	74
Tablo 3.2: IPA'ya Göre Çıkkak ve Nitelikleri Açısından Arapça Ünsüzler-----	87
Tablo 3.3: Ünsüz Envanteri -----	88
Tablo 3.4: Arapça Ünlüler ve Özellikleri-----	90
Tablo 3.5: Ünlü Envanteri-----	91
Tablo 3.6: Seslem Yapısı Envanteri-----	98
Tablo 3.7: Arapça Seslem Tipleri -----	98
Tablo 3.8: Arapça ve Türkçede Seslem Tamir İşlemleri -----	101
Tablo 3.9: Arapçada Vurgu Yerleri -----	104
Tablo 3.10: Arapça Ezgi Örnekleri-----	105
Tablo 4.1: Biçimcik/Morf Örnekleri -----	110
Tablo 4.2: Biçimbirim/Morfem Örnekleri-----	111
Tablo 4.3: Bağımlı-Bağımsız Biçimbirim Örnekleri-----	112
Tablo 4.4: Altbiçimcik Örnekleri-----	113
Tablo 4.5: Cümledeki Konumundan Bağımsız Arapça Altbiçimcik Örnekleri -----	113
Tablo 4.6: Arapça Biçimce Örnekleri-----	114
Tablo 4.7: Sıbeveyh'e Göre Kelim ve Zevâ'id Örnekleri -----	116
Tablo 4.8: Sözlükbirim ve Sözcük-biçim Örnekleri -----	118
Tablo 4.9: İbn Manzûr'un Lisânu'l-'Arab'ından Kök Örnekleri---	119
Tablo 4.10: er-Râzî'nin Muhtârü's-Şihâh'ından Gövde Örnekleri-	120
Tablo 4.11: Arapçada Ek/Takı Örnekleri-----	121
Tablo 4.12: Çekim ve Türetim Örnekleri-----	122
Tablo 4.13: Türetim ve Çekim Arasındaki Farklar-----	123
Tablo 4.14: Arapçada Mâđi Eylem Çekimine Konu Olan Sonekler	124
Tablo 4.15: Arapçada Muđâri' Eylem Çekimine Konu Olan Girişikeler -----	125
Tablo 4.16: Ad Çekimine Konu Olan Bazı Ekler İçin Örnekler---	125
Tablo 4.17: Vietnamcada "ân" Eylemi -----	129
Tablo 4.18: Çince Bileşik Örnekleri -----	129
Tablo 4.19: İspanyolca Eylem Çekimi Örnekleri -----	131
Tablo 4.20: Arapça Büküm Örnekleri -----	132
Tablo 4.21: Merkezi Yupıkçe Çok Morfemli Sözcük Örneđi -----	132

Tablo 5.1: Arapçada Temel Eylem Kalıpları ve Türemiş Eylemler	139
Tablo 5.2: Arapçada Temel Eylem Kalıplarına Ek Kalıplar	140
Tablo 5.3: Arapçada Temel İsim Kalıpları ve Türemiş İsimler	140
Tablo 5.4: Bazı Dillerden Bileşik Örnekleri	143
Tablo 5.5: Arapçada Bileşik Türleri	145
Tablo 5.6: Arapçada Sıfat-Mevsûf Olan ve Olmayan Türler	155
Tablo 5.7: Arapçada Belirteç Olan Sözcükler	156
Tablo 5.8: Arapçada Bağımsız/Ayrık Adıllar	159
Tablo 5.9: Arapçada Bağımlı/Bitişik Adıllar	159
Tablo 5.10: Arapçada Ayrık Nesne Adılları	160
Tablo 5.11: Arapçada 2 ve 3. Kişi Adıl Yapısı	160
Tablo 5.12: Edat Dizilişi ve Ad Öbekleri Envanteri	162
Tablo 5.13: Arapçada Sadece Adlarla Kullanılan ve Durum Bildiren Önölgeçler	163
Tablo 5.14: Arapçada 1-10 Arası Sayılar	165
Tablo 5.15: Dünya Dillerinde Tanımlık Envanteri	167
Tablo 5.16: Arapçada Çok Kullanılan Bağlaçlar	168
Tablo 5.17: Arapçada Bazı Birleşik Yapılı Bağlaçlar	169
Tablo 6.1: Bazı Dillerde Özne-Yüklem Uyumu	177
Tablo 6.2: Bazı Dillerde Sıfat-Mevsûf Uyumu	178
Tablo 6.3: Dillerde Temel 6 Sözcük Dizilişi	180
Tablo 6.4: Bazı Dillerde Öbek Kurucularının Dizilişi	181
Tablo 6.5: Arapça Cümlelerde Standart Sözcük Dizilişleri	183
Tablo 6.6: Arapça Ad ve Önadlarda Dişilik Göstergeleri	185
Tablo 6.7: Rusçada Eril-Dişil-Nötr Cinsiyet Örnekleri	185
Tablo 6.8: Slovincede Tekil-İkil-Çoğul Ad Örnekleri	186
Tablo 6.9: Arapçada İkil Sözcük Örnekleri	187
Tablo 6.10: Arapçada Bazı Çoğul Ad Çeşitleri	187
Tablo 6.11: Arapçada Çoğul Sözcük Örnekleri	188
Tablo 6.12: Arapça Eylem Çekiminde Kişi	189
Tablo 6.13: Dünya Dillerinde Durum Envanteri	193
Tablo 6.14: Dünya Dillerinde İlgi Tümcecigi Envanteri	197
Tablo 6.15: Arapçada Bazı Mezîd Bâbların Çatı Durumları	201

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Nostratik Diller -----	32
Şekil 1.2: Afroasyatik Diller -----	33
Şekil 1.3: Semitik Diller I -----	34
Şekil 1.4: Semitik Diller II -----	35
Şekil 1.5: Arap Ülkeleri-----	38
Şekil 1.6: Modern Arapça Lehçe Grupları-----	44
Şekil 3.1: Asal Ünlüler-----	89
Şekil 3.2: Seslem Elemanları ve Sembolleri -----	96
Şekil 3.3: Dil Kelimesinin Seslem Gösterimi -----	96
Şekil 4.1: Dillerde Morfolojik Sınıflandırmanın Dereceleri-----	126
Şekil 4.2: Bireşim İndeksi -----	127
Şekil 4.3: Kaynaşım İndeksi-----	128
Şekil 5.1: Bileştirme Sınıfları -----	144
Şekil 5.2: Arapça Adslı Bileşikler -----	144